

Іван Бутич

ЛИСТ КОШОВОГО ОТАМАНА ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО

Нині після кількарізових невдалих спроб з'явилася реальна можливість розпочати підготовку і видання єдиного (правда тільки частково збереженого) комплексу документів Коша Нової Запорозької Січі за 1734-1775 рр. (ЦДІАК, ф. 229). Над цим виданням, як відомо, працюють Центральний державний історичний архів України у Києві та інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної Академії наук України. Та це тільки частка документів з історії Запорозького козацтва. Багато їх можна ще відшукати в інших фондах ЦДІАК, а також в архівах, бібліотеках, музеях України, Російської Федерації, Польщі, інших країн. Підтвердженням сказаного є пропонування увазі читачів лист останнього кошового Запорозького Низового Війська Петра Калнишевського (бл. 1690-1803) від 11 жовтня 1771 р. до капітана Арсена Деникула з пропозицією повернути волів осавулої Запорозької Січі Сидорові Білому. До речі, цей лист перегукується зі справою 289 (ф. 229), в якій йдеться про захоплення волів у зимівнику згаданого Сидора Білого.

*Із Коша Війська Запорозького Низового
благороднимъ господамъ комисіянтамъ
капітану Арсенію Деникулу с товарищи.*

Господи́нь старшина войсковий асаул Сидор Бѣлий уведомляеть, что ви къ производству комисіи прибыли и требуете присылки тѣх, отъ кого ему, старшинѣ войсковому Бѣлому, достались восемнадцать волі, про что зъ него государскими фамилиантами при гвалтовномъ ихъ набеге сего году в генварѣ мѣсѣ забрати тамъ, гдѣ имѣли зымовлю. А какъ у господина полковника Молдавского гусарского полку Шевича прошено нами, чтобы учинено за тѣ волі надлежащую росправу и оныхъ волів, яко напрасно фамилиантами забратихъ ему, старшинѣ Бѣлому, возвратитъ благоволиъ приказать. Нынѣ же чиненіе следствию и требованию продавцовъ начинатьъ дѣлаться зъ

единственную проволочку и затрудненіе. А тѣмъ ему, старшинѣ Бѣлому, волокиту, убыток и сугубую обыду, ибо войско Запорозьское при бытности нашей и его сиятельства господина генерал-маіора и кавалера князя Александрѣ Александровича Прозоровского съ протчими зъ прошломъ году понадо Днѣстромъ надъ неприятелемъ полски чинячи полонили волоского народа множественное число зъ рогатимъ скотомъ и протчимъ быдломъ. И будучи все тое по Войскамъ разделенное. Всякъ, хто что съ того хотѣлъ, покупаъ въ Запорозьскомъ войске ку калмиковъ за Днѣпромъ бывшихъ тѣм, кому досталось при роздѣлѣ и пускалъ въ продажу. Каковымъ случаемъ и ему, старшинѣ Бѣлому, сихъ волівъ досталось купить, въ разсужденіи чего и надобности въ продавцахъ счаршинѣ Бѣлому, чтобы ихъ ставитъ къ следствию не сискуется и след[ст]вию чинитъ за таковъ скотъ не подлежитъ, а слѣдуетъ тѣ волі заразъ возвратитъ, а ежели высочайшее повелѣніе имѣется въ васъ на то, чтобы назадъ завертатъ и отъбывать теперь тотъ скот, которой при полонении неприятеля забираемъ былъ войсками, то не оставте ускоритъ присилкою къ намъ обяеніе и благоволиъ приказать заграбывшимъ фамилиантамъ, чтобы они безъ всего заразъ предъписаніе ими заграбленіе волі возвратили ему, Бѣлому, въ первой добротѣ, а когда чемъ изънуреніе такъ бы стойкою ценою удовольствовались пополниемъ убытковъ. Ежели жъ не возвратятъ, да такъ изволте вѣдаты, что поступитъ да и отъ здешней стороны, такъ какъ и они фамилианты.

1771 году, октября 11 д[ня].

Атаманъ кошевой Петръ Калнышевский, войсковый старшина с товариствомъ.

Адреса: Ізъ Коша Війська Запорозького Низового благороднымъ господамъ комисіянтамъ капітану Арсенію Деникулу с товарищи.

*Пирятинський народний музей, № 151.
Оригінал. Печатка зруйнована.*

Олександр Коваленко

ПРАЦЯ П.К. ФЕДОРЕНКА «АРХІВ МИЛОРАДОВИЧІВ»

Родина Милорадовичів залишила по собі помітний слід в історії старої України. Вихідці з далекої Герцеговини, вони досить швидко закоренилися в українському ґрунті, поріднилися з багатьма впливовими козацько-старшинськими фаміліями, прибрали до рук численні маєтки і посіли поважне місце серед місцевої, а потім і загальноімперської соціально-політичної еліти.

На особливу увагу заслуговує колоритна постать графа Г.О. Милорадовича (1839-1905) — громадського діяча, історика, колекціонера та мецената. Він значною мірою прислужився розвитку історичних досліджень та краєзнавчого руху в Україні. Ще у 50-

х рр. XIX ст. Г.О. Милорадович плідно співпрацював з редакцією неофіційної частини «Черніговських губернських ведомостей», яка на тоді відігравала роль своєрідного краєзнавчого центру. Згодом, впродовж 1896-1901 та 1903-1904 рр. Г.О. Милорадович обіймав посаду голови Чернігівської архівної комісії й чимало зробив для її становлення як архівної установи та краєзнавчої інституції.

Коло наукових інтересів Г.О. Милорадовича було досить різноманітним. Перу дослідника належить кілька ґрунтовних праць з історії Любеча, які містять цікаві відомості про історичну топографію та складну долю цього старовинного містечка.

ка. Одним з перших він започаткував вивчення історії та генеалогії українського дворянства, яке здебільшого походило з козацької старшини. Г.О. Милорадовичу належить також помітний внесок у скарбницю української археографії. На сторінках періодичних видань він ввів у науковий обіг цілу низку історичних джерел XVII-XIX ст., які зберігалися у його родинному архіві [1]. Власне, саме Г.О. Милорадович ретельно впорядкував це унікальне зібрання документів, яке викликало неабиякий інтерес у фахівців.

У пореволюційні часи архів Милорадовичів спершу потрапив до Музею поміщицького побуту та мистецтва, облаштованого в чернігівському будинку Милорадовичів, а 1924 р. — до Чернігівського губернського (з 1925 р. — крайового) історичного архіву [2, 3]. «Цей досить великий родинний архів, — зазначалося у тогочасному документі, — являє собою різноманітну збірку як з м'якими палтурками, (просто окремі папери), так і з внутрішнього (листування, шоденники, купчі, відомості про маєтки в різних формах). Здаточний опис лаконічно перелічує несистематизований матеріал, не даючи уявлення про зміст і склад архіву» [4, спр. 19, арк. 151]. На початку 30-х рр., коли Археографічна комісія Центрархіву України запланувала видання багатотомного «Огляду найважливіших фондів» українських архівів, родинний архів Милорадовичів безпосередньо опинився у полі зору відомого чернігівського історика, архівіста і археографа П.К. Федоренка (1880-1962) [5]. На жаль, його ґрунтовна студія «Архів Милорадовичів» так і залишилася у рукопису [4, спр. 34, арк. 9-19]. Значення її особливо зростає з огляду на те, що документи цього фонду загинули у роки останньої війни [4, спр. 166, арк. 3]. Насамкінець зауважимо, що на сьогодні у Чернігівському історичному музеї ім. В.В. Тарновського зберігається великий строкатий за своїм складом комплекс розрізнених документів, пов'язаних з родиною Милорадовичів, обставини появи якого у музеєзховищі досі остаточно не з'ясовані [6]. Сподіваємось, що публікація праці П.К. Федоренка проллє світло і на це питання.

Текст студії П.К. Федоренка друкується згідно норм сучасного українського правопису із збереженням усіх лексичних та стилістичних особливостей машинописного оригіналу.

Примітки:

1. Оглоблин О. Милорадович Григорій // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. — Л., 1994. — Т. 4. — С. 1534; Коваленко О.Б. Історія Північного Лівобережжя у науковій спадщині Г.О. Милорадовича // Чернігівська земля у давнину і середньовіччя: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. — К., 1994. — С. 9-11.

2. ДА Чернігівської області, ф. Р-593, оп. 1, спр. 1381, арк. 100; спр. 1537, арк. 75 зв.-76.

3. Федоренко П.К. Чернігівський краєвий історичний архів та його фонди // Архівна справа. — 1928. — Кн. 7. — С. 27.

4. ДА Чернігівської області, ф. Р-651, оп. 1.

5. Коваленко О.Б. Павло Федоренко як архівіст і археограф // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді Всеукраїнської конференції. — К., 1997. — Ч. 1. — С. 199-204.

6. Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського. — Інвентарний номер АЛ-5-96.

Архів Милорадовичів

Милорадовичі ведуть свій рід з Герцеговини [1]. Представники цього роду брати Михайло, Гаврило та Олександр Іллічі під час царювання Петра I емігрували з Герцеговини до Росії, оселилися на Україні й увійшли до складу козацької старшини. З цього часу починається інтенсивне нагромадження власності окремими особами цього роду. Проте темп та методи цього нагромадження дає уяву стаття О.М. Лазаревського [2]. Син Михайла Степан (нар. близько 1699-1703 рр., помер 1756-1757 рр.) бунчуковий товариш, сотник Опошанський. 21 січня 1718 р. він одержав гетьманський універсал на с. Позніки Чорнуської сотні, 21 березня 1718 р. цю маєтність за ним закріплено царською грамотою. Одружений він був з Марією Михайлівною Гамалівною. У Степана Михайловича було 7 синів та 5 дочок. Петро Степанович (народ. бл. 1723-1724 рр., пом. 07. 01. 1799 р.) освіту набув у Київській академії. З 3-го січня 1762 р. він полковник армії й разом полковник Чернігівського козацького полку (останній), з 1783 р. — генерал-майор. Він є власник двох містечок, двох сіл, тридцяти п'яти деревень і трьох хуторів, у яких налічується 5281 душ кріпаків. Одружений він був з дочкою бунчукового товариша Софією Семенівною Подуботковою (народ. 28. 11. 1747 р., пом. 24. 08. 1773 р.). Брат Петра Степановича — Андрій (народ. бл. 1726-1727 рр., пом. 02. 11. 1796 р.) навчався у Київській академії, брав участь у війні з Прусією (1759-61 рр.), у Турецькій війні (1769-1774 рр.), з 05. 05. 1779 р. — генерал-поручник, з 1781 р. — Чернігівський губернатор. Він є власник 3617 душ селян. Поховано його в Успенській церкві Чернігівського Єлеського монастиря. Його дружина Марія Андріївна походженням з роду Горленків. Третій брат Олександр Степанович помер 17. 12. 1757 р. у чині поручника Цегського піхотного полку.

До іншого покоління належали: 1) Семен Юхимович (народ. близько 1766 р.), який покинув службу в австрійській армії й року 1796 перейшов на службу до російської армії, з року 1801 він абшитований полковник гусарського полку; 2) Син Петра Степановича Григорій (народ. 08. 01. 1765 р., пом. 19. 05. 1828 р.) малоросійський пошт-директор (1791-1792 рр.), Таврицький губернатор (1802-1803 рр.). З 02. 08. 1803 р. покинув службу. За ним року 1824 надічується в Городницькому, Чернігівському та Сосницькому повітах 3962 душі, Лохвицькому, Гадяцькому, Пирятинському, Зінківському, Миргородському та Золотоніському повітах 1524 душі. Катеринославсько-

му — 293 д., Херсонському — 39 д. кріпаків чоловічої статі. Поховано його в Чернігівському Троїцькому Іллінському монастирі. Зберігся надгробок. Одружений він був з Олександрою Павливною Кочубеївною (народ. 1769 р., пом. 14. 11. 1838 р.). За нею року 1824 налічувалося у Константиноградському повіті 561 д., Зінківському — 301 д. і Полтавському — 427 д.

У Григорія Петровича було 7 синів та 5 дочок. З них Олександр Григорович (народ. 27. 08. 1793 р., пом. 21. 11. 1868 р.) на службі з 1805 р., з 1830 р. був за Чернігівського генерального суддю (голова Палати Гражданского суда), з 1833 до 1842 р. був за почесного попечителя Чернігівської гімназії, з 1838 р. — член Чернігівського тюремного комітету. Поховано його в Чернігівському Троїцькому монастирі. Одружений він був з Софією Григорівною Туманською (народ. 23. 11. 1805 р., пом. 07. 08. 1890).

З братів Олександра Григоровича слід відзначити трьох: 1) Олексія Григоровича (народ. 09. 10. 1794 р., пом. 27. 06. 1825 р.), виховувався у Пажеському корпусі, з 1812 р. на військовій службі; 2) Ларивона Григоровича, недоумкуватого, який мав у Чернігівському та Городницькому повітах 934 д. кріпаків чоловічої статі. Помер 21. 05. 1864 р. в м. Лизні в Саксонії; 3) Сергія Григоровича (народ. 30. 07. 1805 р., пом. 29. 08. 1855 р.) — у військовій службі з 1827 до 1840 р., потім Зінківський повітовий маршал, року 1824 за ним лічилося у селах Холявині, Порушині, Янівці та Товстолісі Чернігівської губернії та в Катеринославському повіті 715 д. кріпаків чоловічої статі. Помер нежонатим, поховано його у Здвиженському монастирі в Полтаві.

З дальшого покоління слід відзначити сина Олександра Григорія Олександровича (народ. 24. 09. 1839 р., пом. 13. 08. 1905 р.), який викопотав для себе та для своїх нащадків графський титул. Освіту набув у Пажеському корпусі. З 30. 08. 1888 р. генерал-лейтенант. З 01. 06. 1890 р. до жовтня 1896 р. — Чернігівський губернський маршал. З початку 60-х рр. був деякий час за мирового посередника Городницького повіту. Був головою Чернігівської губернської архівної комісії. Зібрав та впорядкував сімейний архів, значну його частину опублікував у «Черниговских губернских ведомостях», «Чтениях в Обществе истории и древностей российских при Московском университете», «Киевской старине», «Русском архиве» й інших виданнях. За ним в Городницькому повіті 2829 і в Чернігівському повіті 3719 десятин землі.

II

Рід Милорадовичів являє собою певну єдність, коли розглядати його з боку генеалогічного. Генеалогічна основа надає єдності й архівному фонду Милорадовичів. Проте, маючи на увазі цю основу, рід Милорадовичів можна розглядати як суму окремих родових одиниць, які здебільшого є й окремі самостійні економічні одиниці (володіння

окремим майном). Це дає нам можливість, не порушуючи суцільності архівного фонду, в основу його систематизації покласти розподіл архівного матеріалу відповідно цим родовим економічним одиницям, розглядаючи папери окремого представника роду Милорадовичів як окрему складову частину фонду. При цьому розподілі архів чоловіка і його дружини, розглядаючи сімейний союз як союз економічний, ми вважаємо за одне ціле, але систематизуючи матеріал, де можливо, відокремлюємо архівний матеріал того й другої. Крім персональних архівів, яких в архіві Милорадовичів налічується 10, чітко відокремлюються архівні матеріали Полуботків і Туманських. Справи, які стосуються до роду Милорадовичів взагалі, ми відокремлюємо в групу «справи родові». Отже за цим розподілом архів Милорадовичів складається з 13 окремих частин.

I. Папери Степана Михайловича Милорадовича

Збереглася одна книжка в шкіряних палітурках (№1), в якій переписано копії двох царських грамот 19 лютого 1718 р. та 21 березня 1718 р. на с. Позніки, «Реєстр сколько за отцовские деньги покупил поля в подданных своих жителей Познских» з 1721 до 1724 р., «Реєстр, сколько в разных посторонних людей при степу хуторском купил поля» з 1721 до 1748 р..

II. Папери Петра Степановича Милорадовича

Купчі на маєтки Петра Степановича у волості Любецькій Городницького повіту скуплено в кн. № 2 (70 купчих, за роки 1771-1789), почасти в № 3 на Крестовську економію.

Далі йде збірник паперів «генерал-майора П.С. Милорадовича 1762-1783 годов» (№ 4), в якому вміщено копії царських грамот і гетьманських універсалів та оригінали службових паперів: пожалування в полковники, бригадири, службові атестати, нагороди. Значну частину цих паперів надруковано в книжці Г.О. Милорадовича «О роде дворян и графа Милорадовича» (К., 1871). До особистих паперів належать далі «Старинные записки и реестры о деньгах, издержанных Черниговским полковником П.С. Милорадовичем в походах 1762, 1769, 1772, 1773 и 1783» (№ 5). В № 6 зібрано 31 документ (листи, рахунки, нотатки за 1773-1798 рр.) про подавання на монастирі, церкви та убогим, матеріали про будівництво церков у с. Позніках та м. Любечі, зберігся й опис Покровської Любецької церкви з 1783 р. (№ 7). Далі йдуть листи до Петра Степановича різних осіб (батька, братів, графа О. Безбородька) за час з 1753 по 1798 р., разом 32 листи. Листування має діловий характер — виплата по векселях, купівля маєтків та ін. (№№ 8, 10).

III. Папери Андрія Степановича Милорадовича

Збереглося всього 6 документів: листи до нього гр. П.О. Рум'янцева-Задунайського, гр. О. Безбородька та папери, які стосуються його службової діяльності за час 1791-1794 рр. (№ 10).

IV. Папери Семена Юхимовича Милорадовича
Збереглося 2 папери — формуляри 1801 р.

V. Папери Григорія Петровича Милорадовича
та його дружини Олександри Павлівни, наро-
дженої Кочубей

1. Серед паперів Г.П. Милорадовича та його дру-
жини значне місце посідають документи на влас-
ність (купчі, плани, отдаточні описи, уводчі листи,
тестamenti, дільчі акти, ревізські сказки на кріпа-
ків й ін.). Ці документи стосуються економії Лю-
бецької (№№ 12, 14, 15, 21, 22) за час з 1755 до
1835 р., разом 311 документів; Золотоніської (№
13, за час 1802-1843 р. 15 докум.); Боровицької (№
17, з 1771 р., 33 докум.); Товчицької (№ 20, 1781-
1812 рр., 9 докум.); Холмівської (№ 18, з 1717 р.,
210 докум.). Окремі збірки testamentів та поділоч-
них актів Григорія Петровича та його дружини
(№19, 1800-1832 рр., 16 докум.) та отдаточний опис
на села Холмів та Янівку року 1797 (№ 16).

2. Окрему групу складають особисті справи Г.П.
Милорадовича за час з 1765 до 1828 р., разом 142
документи. До складу цієї групи належать: його фор-
муляри, відомості, що стосуються до його військової
служби (№ 23). його навчання в Геттінгені (№ 23),
його зипитки з математики (№ 25,26) та інших ди-
сциплін (№ 27), підручники (№ 28), різні нотатки
(№ 29), папери з Капітула орденів, папери, що сто-
суються навчання його дітей в Пажеському корпусі
(№ 24), реєстри різних речей (№ 30).

3. Третю групу складають листи до Г.П. Мило-
радовича. Тут ми маємо 12 листів дружини його
за роки 1789, 1801 і 1807 (№ 33). Листи від бать-
ка його Петра Степановича (№ 34, за 1789-
1793, 1797 рр., 52 листи) переважно господарчого
змісту. Листи від дітей: Ларивона, Олександра,
Дмитра, Михайла й Сергія (№ 32 за час 1780-
1826 рр., 38 листів). І, нарешті, листи від різних
осіб — В. Туманського, гр. О. Безбородька, гр. П.
Завадовського, гр. О. Воронцова, кн. О. Голіцина
та ін. (№ 31, 1790-1816 рр., 49 листів). Листи В.
Туманського, надруковані Г.О. Милорадовичем.

4. Папери Олександри Павлівни Милорадович.
Тут ми маємо дільчий акт 1832 р., ревізські сказ-
ки кріпаків, опис банківських паперів, посаг доч-
ки її Лизавети й інші (№ 35, за рр. 1826-1842, 24
документи).

5. Листи до Олександри Павлівни від її дітей
(№ 36, 1823-1833 рр., 42 листи) та листи з додат-
ком рахунків за різне вбрання (№ 37, 1829-
1830 рр., 20 документів).

VI. Папери Олександра Григоровича Милорадо-
вича та його дружини Софії Григорівни, наро-
дженої Туманської

1) Господарчі папери. За час з 1822 до 1864 р.
збереглося 6 прибутково-видаткових книжок Оле-
ксандра Григоровича по економіях Боровицькій,
Вознесенській, Любецькій, Хотунницькій, Крестов-
ській, Золотоніській (№ 38-43). Опис меблів, одя-
гу, срібла й іншого майна, що належало Олександ-
ру Григоровичу (№44, 1848-1851 рр.). В окремій
книзі (№ 45) зберігаються описи спадщини Оле-
ксандра Григоровича від Сергія Григоровича Мило-
радовича 1856 р., Михайла Григоровича Мило-

радовича 1851 р., Степана Олександровича Мило-
радовича 1842 р., Олександри Павлівни Мило-
радович 1838 р. Тут же описи рухомого та неру-
хомого майна, меблів, посуду, срібла, бронзи, кри-
шталю й ін. 2) Листи до Олександра Григоровича:

а) від дружини його Софії Григорівни за рр.
1847, 1857, 1856-1858, 1860, разом 56 л. (№ 46);

б) від брата його Дмитра за 1819-1843 рр., 33 л.
(№ 49); в) від сина Григорія («письма к родите-
лям» №№ 50, 51, за рр. 1848-1867, разом 258 л.);

г) від різних осіб — гр. О. Кушелева, гр. В. Ко-
чубея, кн. Репніна, М. Миклашевського й ін. за рр.
1818-1868, 134 л. (№ 47 та 48).

3) Особисті справи Олександра Григоровича:
службові папери за рр. 1793-1868, 90 документів
(№ 52,53), метричне свідоцтво (№ 54).

4) Господарчі та фінансові документи Софії
Григорівни Милорадович. Домові прибутково-
видаткові книжки за рр. 1844-1890 (№ 55-60), опи-
си банкових білетів (№ 61 а, 61 б). 5) Листи до
Софії Григорівни Милорадович;

а) від Олександра Григоровича за роки 1837,
1845, 1849, 1850, 1854-1858, 1860, 1862, 1865, 1867,
разом 178 л. (№№62, 64). Цікаві з економічного
боку — стан маєтків, промислові підприємства в
економіях, торгівля й ін.;

б) від родини й знайомих — 96 л. (№ 63), від
сина її Григорія Олександровича за рр. 1868 1890,
разом 426 л. (№ 65-66).

VII. Папери Олексія Григоровича Милорадовича
Збереглося лише 6 документів за 1820-1825 рр.:
особисті папери та листи від родичів (№ 10).

VIII. Папери Ларивона Григоровича Милорадовича

Збереглося лише 10 документів, які мають осо-
бистий характер — метричне свідоцтво тощо (№№
67,40).

IX. Папери Сергія Григоровича Милорадовича

а) Особисті папери — формуляри, прохання й
ін. з 1835 до 1855 р., 17 документів;

б) листи до нього від братів його Лева, Дмитра,
Олександра — 10 л. за 1838-1842 рр. (№68).

X. Папери Григорія Олександровича Милорадовича

1. Господарчі папери. За час з 1857 до 1904 р.
збереглося 6 прибутково-видаткових книжок Гри-
горія Олександровича (№№ 145-150).

2. Листи до Григорія Олександровича. Листу-
вання являє собою 44 окремі книжки в пристой-
них палітурках. На корінці кожного тому напис:
«Письма писанныя графу Гр. Алекс. Милорадови-
чу в... году». За час з 1849 до 1904 р. збереглося
понад 4500 листів (№№ 69-112). Тут ми маємо
листи родичів, сторонніх осіб, редакцій та редак-
торів різних часописів і відношення офіційних та
наукових установ. Між кореспондентами
Г.О. Милорадовича ми зустрічаємо О. Лазарев-
ського [3]. О. Бодянского, М. Білозерського,
О. Шишацького-Ілліча, І. Шрага й ін. і, з другого
боку, Чернігівського губернатора А. Анастасьєва,
Чернігівського губернатора Є. Андрієвського й ін.

3. Щоденники Г.О. Милорадовича (№№ 113-
142) мають вигляд гарно опрацьованих книжок (30
кн.). Щоденник починається з 1857 р. і закінчує-
ться 1905 роком. Бракує 7 книжок за роки 1897-

1903, які певне загинули під час громадянської війни. Як додаток до щоденників треба розглядати «Воспоминання гр. Г.А. Милорадовича» (№№ 143-144). Щоденник сухо перелічує зовнішні факти життя: обіди, подорожі, концерти й ін. Вклеєно багато програм, меню, вирізок з газет й інші. Не дивлячись на бідність думки та одноманітність, автор мимоволі подає багатий матеріал для характеристики владущої поміщицької класи.

4. Особисті папери графа Г.О. Милорадовича. Тут ми маємо відомості про його навчання (№ 152), папери, які стосуються служби його на посаді мирового посередника (№№ 153, 154, 155), по рекрутських наборах у Ревелі й В'ятці (№ 156).

5. До п'ятого розділу у зарахову ріжні папери (Уагіа), які потрапили до архіву Г.О. Милорадовича завдяки його інтересу до того чи іншого питання. Тут є алфавети дворян Чернігівської губернії (№ 157), списки генералів царської свити (№ 158), матеріали для історії Пажеського корпусу (№ 159), документи, які стосуються до історії Любецького монастиря (№№ 163, 164), й інші (№№ 160, 161, 162, 165-169).

XI. Папери Туманських

Збереглася окрема «Книга на записку всех вещей, имеющих в доме июля 1 дня 1807 году генерал-майора Григория Васильевича Туманскою» (№ 170).

XII. Папери Полуботків

Тут ми маємо збірку старих документів — купчі, виписи з ревізій, віруючі листи, описи господарств, реєстр скринь з ріжним майном й ін. за роки 1619-1794, разом 295 документів (№ 172, 174, 175, 176, 177). Окремо слід відзначити «Дело о разделе Полуботковских недвижимых добр» за рр. 1662-1791 (№ 106). «Книгу пожитком и маетностям Полуботковым 1725 года» (№ 173). Деякі документи надруковані Г.О. Милорадовичем у брошурі «О роде дворян Полуботков» (К., 1870) і «Любеч» (М., 1871). № 173 надруковано в «Чтениях в Обществе истории и древностей российских при Московском университете».

XIII. Справи родові

В цю групу відокремлено збірки документів, які стосуються до роду Милорадовичів в цілому, або справи, які зачіпляють окремі групи Милорадовичів.

До першої підгрупи треба віднести такі справи, як «Родословная роспись рода Милорадовичей» (№ 179), «Доказательства дворянского происхождения рода Милорадовичей» (№ 180). До другої — судові процеси між родичами (№ 11) і збірки ріжних документів, до яких потрапляли тестаменти, реєстри підданців, реєстри посагу, листи, судові позови Скаржинських, Устимовичів, Мосолових, Полуботків, Стороженків, Лашкевичів, Есимонтовських, Мосолових, Тишкевичів, Туманських, Скоропадських, Чорнишів, Томар, так або інакше пов'язаних з родом Милорадовичів (№№ 178, 181, 182, 151). Разом 240 документів за 1703-1867 рр.

III

Архів Милорадовичів в цілому являє собою дуже цінну збірку документів для історії шляхетства на Україні. Перші Милорадовичі оселяються на Україні якраз в момент формування тут шляхетської класи. Протягом XVIII і XIX ст. рід Милорадовичів буїно

розквітає на українській чорноземі, набуває величезних багатств, вступає в родовий зв'язок з наймогутнішим шляхетством, дає низку адміністраторів для старих і нових установ України. В архіві Милорадовичів зберігся документальний матеріал для всебічного висвітлення історичного процесу на Україні.

1) Найбільшу групу складають документи, які характеризують процес надбання шляхетством власності (землі, маєтки, кріпаки й ін.), починаючи з кінця XVII сторіччя. Матеріал цей зберігається переважно в документах ріжних економій (№№ 2, 4, 12, 14, 15, 21, 22 й ін.).

2) Разом із зростанням економічної могутності шляхетства йде його юридичне оформлення і закріплення за ним «командних висот» у громадянській та військовій службі. Матеріали цієї групи можна знайти в особистих паперах Милорадовичів (№№ 10, 23), загальнородових документах (№№ 179, 180) та листуванні.

3) У великому власницькому господарстві протягом двох століть в зв'язку з переходом до промислового капіталізму відбувалися значні зміни. В архіві Милорадовичів є багато матеріалів для характеристики великовласницького господарства в його двохсторінному розвитку. Ці відомості збереглися почасти в господарчих документах, якось прибутково-видаткові книжки ріжних економій (№№ 38-43, 55-60, 145-150), почасти в листуванні, яке за деякі роки переважане господарчими відомостями (№№ 62, 64, 46).

4) Разом з матеріалом економічним в архіві Милорадовичів збереглася сила матеріалів культурно-побутового характеру. Матеріал цей цікавий не тільки для характеристики матеріальної культури «дворянских пьезд», а і духовних інтересів шляхетства. З цього боку найбільш цікаві щоденники Г.О. Милорадовича.

IV.

З зовнішнього боку архів Милорадовичів являє собою 181 окрему книжку, які опрацьовано в міцні палітурки з шкіряними корінцями. На корінцях золотом видруковано заголовки. Крім цього є дві папки з окремими документами. Такий вигляд архів має завдяки Г.О. Милорадовичу, який старанно збирав родові документи, систематизував їх по одноманітних групах, опрацьовував у палітурки. Треба гадати, що архів в основному зберігся за винятком декількох щоденників Г.О. Милорадовича. Крім того деякі з цих щоденників пошкоджені: вирвано чистий папір з частиною тексту в книжках за роки 1876, 1885, 1893, 1894, 1905. Є здаточний опис, якого складено на підставі заголовків.

Державний архів Чернігівської області, ф. Р-651, оп. 1, спр. 34, арк. 9-19.

Примітки:

1. Щоб краще уявити складові частини цього архіву, я коротко спiniaюся на генеалогії Милорадовичів. Докладні відомості про це див.: Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К., 1912. — Т. III. — С. 513-546.

2. Лазаревский А.М. Люди Старой Малороссии: Милорадовичи // Киевская старина. — 1882. — № 3. — С. 479-498.

3. Листи О.М. Лазаревського надруковано в «Українському археографічному збірнику» (Т. 2. — К., 1927).